

Kőszeghy Péter

Balassi Bálint utolsó évei

Élete 1588 és 1594 között

A nagy fordulat Balassi életében: 1588. február 8-án kegyelmet kapott a királytól. Szinte új életre kel. Meggyőződése, hogy most fog jóra fordulni minden. Biztos benne, hogy megszerzi Losonczy Anna kezét, vele a hatalmas Losonczy–Ungnad-vagyont, visszaváltja, visszavásárolja elzálogosított, eladott birtokait.

Szebbnél szebb udvarló verseket ír, egy megkomponált kötetet állít össze, versciklusokat szerkeszt, lefordítja Cristoforo Castelletti *Amarilli* c. komédiáját, mindezt az udvarlás lázában.

Ettől kezdve a Balassa Andrással nagy sietve kötött egyezségeket vissza akarja csinálni, ám az unokabátnak esze ágában sincs elereszteni azt, amit már egyszer megkaparintott. A felek között kegyetlen jogi és nem jogi harc kezdődött, amelybe a Balassi testvérek részéről beletartozott András birtokának háborgatása, jószágainak elhajtása, András provizorának elkergetése Liptóújvárról, ottani teljes részének erőszakos elfoglalása (tehát nemcsak a negyedrésznek, amelyet Bálint eladott neki, hanem az Andrást Balassa János végrendelete és az 1587. augusztusi ítélet alapján megillető fél várnak), András borának csapra verése, lakosztályának feltörése stb. Balassi Bálint megfogalmazásában: „[...] kedvem ellenére kénytelen voltam az ő mesterkedésére áttérnem, és cselt csellel (mint mondják) kijátszani, hátratéve a testvéri szolgálatot [...]” A 3300 forintos negyedrészt-vételárat Balassi Bálint a megyénél letétbe helyezte, és megintette Balassa Andrást, hogy vegye fel a pénzt.

1588 márciusában remekül érzi magát, felszabadult a nyomasztó terhek alól. Így ír bizalmas rokonának, Kapy Sándornak: „Az Istennek hála én egészségben vagyok. Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárbán.” Ugyanebből a levélből tudjuk, hogy öccsével nincs túl jó viszonyban, azért nem akar Egerbe menni, hogy ne kelljen vele egy városban lenni. Arról is beszámol, hogy Dobó Ferenc immár békülni akar, s hogy: „Ládd-é, ki csuda az Isten dolga? Én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendesz. Szabadságot is adtak mindkettőnknek az házasságra.” És hát ebben a levélben van az illusztris mondat, amely valószínűleg a Losonczy Annával tervezett házasságára vonatkozhat: „Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy *nagy úr leszek*, ha egyébképpen nem is, *farkam után*.” (A dőlt betűvel szedettek titkosírással.)

1588 áprilisában Balassi, ahogy szerette volna, 50 lovassal megkezdte érsekújvári katonáskodását. És jól érezte magát, mint ez Bajnaky Istvánnak 1588. május 10-én Ladislav Kolarhoz intézett leveléből kiderül: „Újvárbán annyira kéméltettek jó uraim mind ételt, s mind penig boritalt, hogy csak sajtkenyért étettek, és ritka sert itattak, de Balassa Bálint másképpen él véle, kit bizony nem is bánok.”

Néhány hónapi ott-tartózkodás után kitört a botrány.

A vár kapitánya Ferrando/Ferranto Zamaria/Samaria de Speciacasa volt (névalírása: Ferdinando Zamaria), aki egykoron Balassa János alatt szolgált. Az olasz nevű, de már Magyarországon született (apja Komárom főépítészje és dunai flottaparancsnok, Johannes Maria Speciacasa), magyar anyanyelvű Zamaria kiváló katona volt, aki ekkorra tiszteletet parancsoló vitézi múlttal rendelkezett. 1565-ben a bársonyosi réten a törökök elfogták.

Úgy szabadult ki, hogy a budai pasa Salm Eck grófnak ajándékozta. A tatai vár kapitányaként (1567–1575) építtette 1569 körül a déli védművet („Ferrando-bástya”), majd volt Csesznek várának kapitánya, 1577–1578 között komáromi főkapitány, 1582-ig a komáromi naszádosok kapitánya, furcsa módon („káderhiány” – írja Pálffy) 1581 és 1589 között egyszerre volt a győri főkapitányságbeli Veszprém, illetve a bányavidéki generalátusba tartozó és a Dunától északra fekvő Érsekújvár (ideiglenesen megbízott) főkapitánya, közben 1587-ben fogoly a portán. Zombori Antal paksi református lelkész a *Szent Makkabeusok mártíromságáról* című 1582-ben írt versét neki ajánlotta, feltehetőleg Zamaria érsekújvári ideiglenes főkapitánnyá való kinevezése alkalmából. Korábban, az 1560-as években felesége Paksy Borbála volt, aki 1588-ra már bizonytalannal meghalt.

A szokásos Balassi-életrajzok szerint e sikeres és bátor katona feleségével, leánykori nevén Zandegger Luciával, Balassi valami viszonyba keveredhetett.

A hölgy korábban Wilhelm Scheuchenstuelnek (1549–1587. június 19.; Eckhardt, tévesen, Scheuchenstuhlnak írja), a selmeci bányák kamarai igazgatójának volt a neje. Egyetlen adat igazolja, hogy ő lehetett Zamaria felesége: az egyik tanú szerint ugyanis a nej a „selmeci gróf özvegye”. Személyére még visszatérünk. Balassi Érsekújvárra menetelekor a 27-28. évében járt, Zamariával 1588. január 7-én volt az esküvője.

A katonai erény és a férfias szépség Zamaria esetében nem esett egybe. Stephan Gerlach 1573-ban naplójába lejegyezte a kapitány küllemét: „Ferdinánd alacsony ember, sűrű, fekete-barna nyírt szakállal, farkasbundában. [...] Hasonlít Thury Györgyhöz, aki erős, szőrös, bárdolatlan ember volt, olyan, mint a medve. Pompával nem törődött, csak az istállóban feküdt a lovak között.”

A kapitány, aki a Gerlach jellemzésétől eltelt 14-15 évben vélhetőleg nem lett szebb, elúzte magától feleségét, Balassinak pedig megparancsolta, hogy takarodjon a szeme elől, s apja emlékének köszönje életét. A költő mindent tagad, vitatkozik, hivatkozik törvényre, jogra, Werbőczyre, hangsúlyozva, hogy már szolgálatba lépésekor vállalta, lemond mágnási előjogairól, katonai szolgálata idején hajlandó bárkivel (akár holmi Zamariákkal) szemben törvényt állni. Szó szerint megismétli, mit korábbi ügyei kapcsán is mindig hangoztatott: „Ha rám bizonyulna a vád, kegyelmet nem kérek fejemenek.”

A feldúlt olasz azonban nem a magyar törvényektől várja becsületének visszaállítását. Balassi álngesztelő, inkább sértő szavaival csak olajat önt a tűzre. „Az Istenre kérem, menjen el a szemem elől, mert ha nem venném tekintetbe, hogy az ő apja valamikor az én uram volt, nem volna ilyen jó dolga! Menjen a szemem elől!” – üzeni újra a kapitány, s a költő végül kénytelen elhagyni Érsekújvárt. Zamaria maga ugyan nem üldözi, de tisztjei Balassi után mennek, megsebesítik embereit, s többek közt egy szekér lisztet vesznek el tőle. A Ba-

lassi várbéli házában található javakat is lefoglaltatja. Az érsekújvári vitézeken később a költő úgy állt bosszút, hogy amikor azok az eperjesi oktaviális székre igyekeztek, ahová a történekeért éppen Balassi idéztette be őket, útjukat állta, s az egykori bajtársak megismerkedhettek mind cifra szidalmaival, mind éles kardjával.

Ami a dolog érdemi részét illeti: történt-e valami, s ha igen, mi, arról az ügyre vonatkozó egyetlen fennmaradt irat nem sokat árul el. Idézzük:

„[...] egy papírban voltak bizonyos porok becsomagolva, melyeket orvos-ságként kell bevenni, mely papírban az volt írva, amint a tanú emlékezik, hogy aki azt tiszta borban veszi be, a bevétel után két óráig pihenjen, és végül áztatott kenyeret egyék. És hogy az asszony kérte, hogy bemehessen, mert ő is beteg, ha nem láthatja (köznyelven: *És hogy az asszony kérte, hogy bejöjjön, mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája.*)”

Hol voltak ezek a porok? Balassinál? Erre lehet következtetni, de az irat ezt nem mondja ki világosan. Mi közük az asszonyhoz? A szövegösszefüggésből kiragadva – ezt tette eddig az összes értelmező – persze a magyar mondat világos: az asszony (is) beteg lesz, ha nem láthatja (a porokkal magát kúráló) Balassit. Ez a vallomás mindenesetre megalapozottnak mutatja Zamaria úr féltékenységét. Az egész ügy 1588 nyarán, kora őszén történhetett, az első hitelesen keltezett, az esetre vonatkozó irat 1588 decemberéből származik. Az Udvari Haditanács, Ernő főherceg, Pálffy Miklós (1589 augusztusától Érsekújvár kapitánya), az egyházi hatóság 1588–1589-ben többször foglalkozott Zamaria és Balassi viszályával, e – minősítése szerint – becsületbeli üggyel. Bizonyos, hogy megint nagy botrány lett, s bizonyos, hogy Balassi katonai karrierjének egy időre ismét befellegzett. Hasztalan igyekezett a Haditanácstól újabb alkalmaztatást kapni, borral és lovakkal volt kénytelen kereskedni.

„Ferdinánd – írja Ernő főhercegnek Balassi a magát mentető levélben – az ő kitűnő feleségét, kit a ráfogott bűn gyanúja miatt elűzött magától, magához visszavette, vele új házaseletet kezdett, a régi injuriák emlékét örök feledésbe temetvén.” Ez, szerinte, az ő teljes ártatlanságát bizonyítja. Mintha lenne némi éle az „az ő kitűnő felesége” kitételnek.

És most térjünk vissza Zamaria feleségének személyére. Van egy biztosnak látszó, már említett adat, az az Eckhardt által ismertett tanúvallomás, amely legalább fél évvel a történeke után vétetett fel. Lehet jelentősége annak, hogy éppen Balassi Bálint kérésére: „Pozsony, Bars, Trencsén és Komárom megyékből hozott mindkét nembeli tanúktól.” Eme szöveg alapján tömeges kihallgatásra számíthatnánk, ám mindössze két tanú, nemes Gregorewech János galgóci lakos és felesége, Kata asszony vallomását tartalmazza. Az előbbi „(...) mást nem tud, mint azt, hogy néha megszállt nála, a tanúnál, a selmeci gróf, ki a tekintetes Samaria Ferdinánd de Specie Casa feleségének első ura volt, de azt nem tudja, a mondott Ferdinánd néha jött-e hozzá. (...) mikor a mondott Ferdinánd felesége már özvegy lett, és egyszer özvegysége alatt nála, a tanúnál megszállott, levelet küldött Ferdinánd, oda, Galgórcra (...)” Kata asszony ugyanezt mondja, azzal kiegészítve, hogy: „mikor az említett Ferdinánd Újvárról szolgáljával levelet küldött későbbi feleségének, maga az asszony azt nem a szobában olvasta el, hanem ki az udvarra ült az istálló küszöbére, és ott olvasta el. Ő, a tanú, pedig azt kérdezte az asszony cselédei előtt, miért? Azt

mondta: a mi asszonyunk nem akarja ezt a levelet odabent olvasni, mert egy úr küldte neki Újvárról, Ferdinand úr.”

A fentiekből egyrészt kiderül, hogy a korban a hangosan olvasás volt az általános, azaz, ha valaki valamit olvasott, annak tartalmáról a közvetlen környezete is értesült, másrészt az elvonulás a levél bizalmas, csak a címzetre tartozó tartalmát valószínűsíti. Mégpedig akkor, amikor a hölgy még nem volt Ferdinánd felesége.

Minden tökéletesen világos: Ferdinánd már korábban is ismerte leendő feleségét, a „selmeci gróf” pedig ekkor valóban nem lehetett más, mint Scheuchenstuel, akinek felesége kétségtelenül Zandegger Lucia volt, azaz *Zamaria neje Lucia*.

Azért némi bizonytalanság mégis van a történetben. Figyelembe véve Scheuchenstuel halálának időpontját (1587. június 19), meglepő, hogy amikor a pár egybekelt, a szokásos gyászéből még majd fél év volt hátra. Továbbá Zamariának nem sok ideje maradhatott az udvarlásra, talán ha két hónap. 1587. jún. 27-én (tehát 8 nappal Scheuchenstuel halála után) ugyanis másodszor is török fogságba esett, s csak 1587 őszén szabadult. 1587. december 16-án pedig már bejelentette a Haditanácsnak házasságát. (Világosabb lenne a történet, ha ismernénk a Ferdinánd által leendő feleségének írt levél dátumát.) Zandegger Luciának Scheuchenstueltól két fiúgyermeke született, akik ekkor maximum 7-8 évesek (vagy kevesebb) lehetettek. Sorsukat ismerjük: Hanns Victor (osztrák kamara szolgálatában állt, majd gyáros lett) és Hanns Georg (Miksa bajor választófejedelem titkára). II. Ferdinánd kegyeltjei, akik 1610-ben új címeradományban részesülnek. Ez a karrier tökéletesen illik a Scheuchenstuel család leszármazottjaihoz, de elég nehezen képzelhető el Samaria nevelt gyermekeiről. Az osztrák források „Lucia Scheuchenstuelin, geborne Zandeggerin”, vagy éppen „Lucia von Scheuchenstuel (Zandegger)”-ről beszélnek, egy második házasságról semmilyen irat nem tud.

Továbbá a már említett tanúvallomásban, amely végig latinul van, ott egy magyar nyelvű, mondhatjuk, idézet: „mert ő is beteg legyen, hogy nem láthatnája”. Ez bizony magyarul van. Valószínűtlen, hogy Lucia Zandegger e barbár nyelvet beszélt volna...

Mindez némileg megkérdőjelezi – igaz van ebben Szabó Gézának – Zamaria feleségének Zandegger Luciával való azonosítását.

1588–1589 telén Balassi Erdélybe utazgat, „jó hamar lovakért”. Ne szépsük, kupeckedésből akar némi pénzmaghoz jutni. Az „Ó nagy kerek kék ég” ezen kolofonszerű utalása, mivel versen kívüli adatok is támogatják, úgy gondolom, szó szerint veendő. Fölöttébb kétséges viszont a „Más kegyes is engem szeret, de én őt nem, noha követ nagy híven” versbéli megállapítás, amelyből Nemeskürty arra következtet: ha másra vágyott is, de legalább volt mellette valaki a mindennapokban. Azért a kétség, mert a vers eredetileg a *Szép magyar komédia* betétdala, azaz Castelletti darabja nyomán készült, a „más kegyes”-nek dramaturgiai okokból kell itt szerepelnie: nem más ő, mint a komédiabeli Galatea.

Losonczy Anna 1589 szeptemberében a nagy reményű ifjúnak, a Balassi Bálintnál 13 évvel fiatalabb Forgách Zsigmondnak mondja ki a boldogító (és

gazdagító) igent; mint Bálint írta: „az nyerhetetlen másnak adta magát.” Ha Balassi példás, epekedő és hűséges vőlegényhez illő életet élt volna ebben a két évben, Losonczy Anna valószínűleg akkor is máshoz ment volna férjhez, ám hősünk most sem tudott parancsolni a vérenek, s Anna döntésében a Zamaria feleségével való, az Udvari Haditanácsot is foglalkoztató botránynak is része lehetett.

Az 1587–1589 közötti időszak Balassi költészetében, mint már említettük, mérföldkő. Ekkor, a Losonczy Anna kezéért indított ostrom kezdetekor határozta el, hogy eddig írt verseit ciklusokba rendezi, ekkor írta az ún. Julia-verseket, szám szerint huszonötöt, ekkor a *Szép magyar komédiát*. Van olyan feltételezés, hogy a versekbéli Juliának, az életbeli Losonczy Annának ajánlott verseskötet kiadására készült, s hogy a kötet élére szánt metszetet is készíttetett magáról. Szintén feltételezés, hogy ez lehetett az előképe annak a 17. századi, a Balassák ősgalériájában fennmaradt, az Esztergomi Keresztény Múzeumban látható olajfestménynek, amely Balassi Bálint egyetlen, többé-kevésbé hiteles ábrázolása. Bizonyos csak annyi, hogy – a feliratból következően – az az előkép (metszet? miniatűr?), amelynek alapján a 17. századi képet festették, 1587–1588-ban készült. Érdemes jól megnézni. Az, hogy a bal kéz kardon nyugszik, jól levezethető a kor eszményéből, a vitéz katonából. De a bal kézben egy penna van, azaz tolltartó (s nem vezéri bot, mint sokan gondolták!), a tollas fejfedő alatt könyv, olyan könyv, amelyből kilógó feliraton: „Arte et Marte”.

A versciklus, ha töredékesen is, de megőrződött a Balassa-kódexben, amelyet a másoló bejegyzése szerint a „maga kezével írt könyvéből” írtak ki szóról szóra. Az olasz eredetiből, Cristoforo Castelletti *L’Amarilli* című pásztorjátékából készült *Szép magyar komédiának* pedig két változata is ismert: a teljes szövegét tartalmazó Fanchali Jób-kódex (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek) és az 1610-es években, Debrecenben kiadott nyomtatvány néhány lapnyi töredéke.

1589 őszére Balassi számára nagyot fordult a világ: tiszttség nem bízott rá, elszegényedett, Losonczy Anna kikoszarozta, mind Végles, mind Liptóújvár ügyében pert veszített Balassa András ellenében.

Balassi a menedékhelynek tekintett Lengyelországba készül. A Nagyciklus utolsó versei közül a 60.-at, a 62–63.-at és a 65.-et keltezi, így szinte rávezet minket Lengyelországba menetelének időpontjára; az utolsó versben pedig búcsút mond hazájának, barátainak, mindenkinek, aki kedves neki („Valedicit patriae, amicis iisque omnibus, quae habuit carissima”), és beígéri versei elégetését. A halotti búcsúztatóra rájátszó forma erősíti a szerelmesétől megválni kénytelen zarándok, bujdosó képét.

Két korabeli forrás is, *nyilván nem függetlenül Balassi szándékától*, szinte romantikus keretbe helyezi Balassi elbujdosását. Az egyik Forgách Simon 1589.

szeptember 26-án, Surányból írt levele Pálffy Miklósnak: „[...] gyalog követem [...] Híbbén Balassi Bálintra találkozott volt, és igen jól tartotta. Végre szolgálainak osztotta minden marháját, és csak másodmagával, egy rossz paripán és egy rossz bőrdolmánba ment Késmárkká. Énnékem, a fiamnak [Forgách Zsigmondnak] és az feleségének [Losonczy Annának] örökkön-örökké való szolgálatját üzenté. Kérdette tőle, hová megyen, hogy énnékem tudja mondani. Azt mondta, hogy oda megyen, ahová a két szemével lát. Azt is mondá, hogy egy nemesember volt véle. Annak az útba azt beszéllette, hogy Krakkóba megyen, és ott öltözik olasz ruhába, és úgy indul el onnét. Kérdette: hová megyen? Azt mondta, hogy az tengeren túl megyen, és soha ez országba nem jű, és hogy azt sírva beszéllette volna, és az nemesember is sírt volna rajta, és hogy Késmárkra sem tért volna bé, hanem mentenment volna mellőle.”

A másik Illésházy István 1589. szeptember 29-én Rózsahegyen kelt (latin nyelvű) levele, melyben így számol be az Alsó-ausztriai Kamarának: „Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassi Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassi Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülven, éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhozza Balassa András, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget, és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül.” Forgách Simon átlát Balassin, így folytatja: „[...] Hiszem, jobb volt volna szolgálival igen jó szerver most Lengyelországba kancellárius hadába menni, aholott úrrá is lehetett volna, ha emberséget mívelt volna.” Sőt, mintha a közeljövőt is kitalálná, így folytatja: „De amint mutatta magát, nincs módja, hogy messze ment légyen, hanem csak lappagni akar köztünk ez praetextus [ürügy] alatt, hogy exiliumba [számkivetésbe] ment.”

Hazája elhagyását házassági tervének kudarcával és András fondorkodásaival magyarázta, tudatosan építve önnön fikciós, lovagi életrajzát. Az említett „négy év” már 1577-ben írt levelében megfogalmazódik, vajon mit akar mindig éppen négy évig csinálni Lengyelországban?

A zarándokká levésnek azonban, helyesen céloz rá Forgách, alapvetően más, prózaibb oka volt: bizonyosan tudjuk, Balassi Bálintnak Jan Zamoyski lengyel kancellárhoz írt leveléből, hogy egy tervezett, lengyel vezetésű törökellenes hadjárathoz akart csatlakozni, amely azonban elmaradt. Gömöri György megtalálta azokat a királyi számadáskönyveket, amelyek a tervezett hadjárathoz toborzott katonák zsoldjáról tartalmazznak kimutatásokat. Ezek között van az alábbi bejegyzés: „Wesselényi Ferenc úrnak foglalólul ezer lóra, amelyek már ott voltak a magyar határon Balassi úrral, és 169 gyalogosra, akiket a Hetman úr [Zamojszki] óméltóságához küldött, kiadott 2276 złoty 12 és fél groszyt.” A ló vélhetőleg lovasnak értendő, ezek szerint Balassi valóságos kis hadsereget toborzott.

Tette a Habsburg-Magyarországon árulással ért fel: Ernő főherceg 1590. május 9-én Bécsben kelt parancsa meghagyja a kapitányoknak, hogy fogassák el azokat, akik Lengyelország számára katonákat toboroznak, május 21-én pedig megismétli a parancsot, Nyári Pált és Dóczy Imrét külön is megfenyegetve.

Balassi hetekig Wesselényi Ferencné Szárkándy Anna vendégszeretetét élvezte Debnóban (itt jegyezzük meg, hogy Szárkándy Anna és Célia azonosítása minden valószínűség szerint téves), majd Krakkóban, Báthory András

környezetében tűnt fel. Többnyire Krakkóban tartózkodott. Sokat gondolhatott haza, 1590-ben Krakkóból így írt öccsének: „[...] ne véljen, uram, senki oly bolondnak, hogy ha ott kinn [a királyi Magyarországon] tisztességesen szolgáltatóknak velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragásban nem foglalnék az elmémet. De ha nem szolgáltatóknak velem, meggyek [mit tegyek]? Az hibeí bíróságot vegyem-é fel? Nem illik. Megházasodjam-é? Annak ellent mondtam. Azért, uram, így lévén az dolog, hogy meg sem házasodhatom, s az szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt, *kisebb bosszúsággal s elmémnek vékony törődésével urakkal s hercegekkel való nyájasságban az időmet elmúlatnom, mint otthon csak sanyarságban és morgolódásban?* Bezzeg, ha valamely szorgos gondot bízának reám, mint Tatát vagy Palotát, ahol kín-kíntelen distrahálnom kellene az elmémet az virtus gyakorlására, elhadnám Krakkót érette, s úgy el is távoztathatnám az emberek rágalmazását [...]” (Kiemelés tőlem – K. P.)

Őszinte szavak ezek, tükrözik lelkiállapotát, vágyait.

1590 végétől vagy 1591 elejétől a braunsbergi (braniewói) jezsuitáknál tartózkodott. Legalábbis ezt szokás feltételezni egy Rimaynak Braunsbergből írt, 1591 januárjában kelt levele alapján, amellyel újévi ajándékként verseket és két könyvet is küldött. A levél két, egymással nem teljesen azonos változatban ismert, Rimay egyrészt idézi a tervezett Balassi-kiadás előszavában, másrészt (és kicsit másképpen) idézi a Nádasy Tamásnak ajánlott apológiatöredékben. Az nehezen hihető, hogy Balassi két, nagyjából szó szerint azonos levelet írt volna, bizonyos, hogy Rimay stilizálási gyakorlatának maradt ránk két példánya. A levél egykori létezését bizonyítja, hogy az elején említett, Rimaynak küldött két könyv közül az egyik, Machiavelli *Disputatio de Republica Romanorum* című műve 1938-ban, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum Könyvtárából előkerült, s a provenienciáról két bejegyzés is tanúskodott: „Generoso domino Joanni Rimaj Hunc librum perpetui signat(?) amoris” – ebben Balassi kézírását vélte felismerni a könyvet felfedező Herepei János, továbbá Rimay írásával: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Craccouia Mense Januario Anni 1591 eo fine misit, ut ... Joan. Rimai mp.”

Mivel a braunsbergi tartózkodás egyetlen emléke az innen írt levél, esetleg lehet jelentősége annak az eltérésnek, hogy az előszó „pruszországi Pranspergából”, azaz Braunsbergből, az említett sepsiszentgyörgyi példány bejegyzése Krakkóból küldött könyvről tudósít.

Mi tagadás, szívesen képzelnék ebbe a nemzetközi szellemi közösségbe, ebbe a korszerű, humanista központba, a braunsbergi katolikus megújulás fellegvárába Balassi Bálintot. Ahogy a tudós atyák könyvtárában Machiavelli államelméleti könyvét olvasgatja, ahogy ifjú honfitársait lenyűgözi frissen írt verseivel – de mindez csak képzelet. Az mindenesetre nagyon valószínű, hogy a genius loci hatott rá: vallásos gondolatok foglalkoztathatták, s megerősödhetett új hitében. S az is valószínű, amit elsőként Eckhardt vetett fel, hogy „Talán még itt Braunsbergben kapta kézbe Edmund Campionnak, egy hitvalló vértanú jezsuitának a protestánsok ellen írt »Tíz okait« (*Rationes decem*) azzal, hogy tollát immár Isten és az igaz hit védelmére használja fel.” Ez a munka, amelyet Balassi élete végéig fordított, Lengyelországban már 1584-ben, Wil-

nóban, két különböző lengyel fordításban is megjelent. Wilno és Braunsberg, a két jezsuita központ, szoros kapcsolatot tartott fent. Az egyik fordítást Piotr Skarga, a wilmói jezsuita akadémia első rektora, a lengyelországi ellenreformáció vezéralakja, számos új jezsuita iskola alapítója készítette. A másikat Kasper Wilkowski, Olaszországban tanult lublini orvos, aki aztán Wilmóban lett Mikołaj Krzysztof Radziwiłł udvari orvosa. Ő 1583-ban ariánusból katolizált, áttérése nagy port vert fel a maga idején, különösen, hogy tettének okait könyvben is feltárta, s ezt az írását Campion könyvének fordításához is mellékelte. Skarga a jóakarató olvasónak, Wilkowski Jagelló Anna királynénak ajánlotta munkáját.

Szinte bizonyosra vehető, hogy a latin nyelvű Campianus-kötet és a két lengyel fordítás megvolt a braunsbergi jezsuiták könyvtárában. Sajnos korabeli leltárjegyzéket nem ismerünk, a később felvettek meg félrevezetőek, hiszen a harmincéves háború során a rendház könyvtárát a svédek magukkal vitték, a kötetek egy része elkallódott, egy része Uppsalába került.

Igaza lehetett Eckhardt Sándornak abban is, amikor Balassi *Kegyelmes Isten...* kezdetű, „az tenger partján, Oceanum mellett” írt versét Braunsberg tengerparti városához kötötte.

Balassi Bálint lengyelországi tartózkodását lényegében addig nyomon tudjuk követni, amíg Lengyelországban volt. Amíg szervezi a zsoldossereget (levelek Dębńóból, Krakkóból), ellátogat a braunsbergi jezsuita kollégiumba. Ahogy a sejmben eldől – és 1590–1591 telén eldől –, hogy nem lesz semmi a tervezett törökellenes hadjáratból, 1591 tavaszán, hazatér Magyarországra.

Mindeközben Nagyszombatban, az esztergomi érseki szentszék előtt, folyt a házassági pör. Az 1591. szeptember 26-i ítélet szerint Balassi Bálint és Dobó Krisztina között „semmilyen törvényes és isteni törvényeknek megfelelő házasság nem történhetett, és együttélésük vérfertőző, az isteni akarattal és a kánoni törvényekkel ellenkező együttélés volt”. Az ítéletet Kutassy János pécsi püspök, esztergomi érseki vicarius generalis hozta. Balassit infámiában elmarasztalták, amely a korban igen súlyos ítéletnek, megbélyegzésnek számított.

Dobó Krisztinának már korábban engedélyezték, hogy újra férjhez mehessen. Balassinak is tetszett – 1591-ben – az ítélet, igyekezett a saját hasznára fordítani. Ettől kezdve tartja magát nőtlennek, amit Balassa Andrással szembeni perében mindig hangsúlyoz. Legényemberként ismét joga volt Liptóújvárhoz, hiszen az egyezés szerint Balassa András csak Bálint megházasodása után léphetett Liptóújvár birtokába.

1592 januárjában, Nagyszombatban, szokásos meggondolatlanságával, keresetet adott be a szentszéknel Losonczy Anna ellen. Hogy pontosan mi volt a per tárgya, nem tudjuk, az erre vonatkozó iratok elvesztek. Valami becsületbeli ügy, ha hinni lehet annak a későbbi bejegyzésnek, amely szerint az „infámia” bűnének vádjá alól mentették fel Losonczy Annát. Az alperes februárban fölkereste Báthory István országbíró, hogy Balassi Bálint házassági ítéletének másolatát megszerezze. Az eredményt nem volt nehéz előre látni: a Balassi által Losonczy Anna ellen indított perben Kutassy János vikárius (ugyanaz, aki korábban Balassit házassága kapcsán infámiában elmarasztalta) kimondta, hogy Balassi vérfertőző és infámiába esett, így perképtelen. Losonczy Annának azonban ez nem volt elég, az egykor, mintegy tíz éve kölcsönadott (és persze soha vissza nem kapott) 1400 forint fejében Balassi a szerződésben lekötötte

200 jobbágyát telkestül; a felmérgeedett asszony most az országbírótól kéri a végrehajtást. (Noha elrendelik, nincs nyoma, hogy végbe is ment volna, Losonczy Anna talán futni hagyta az egykori udvarlót.)

A per során Balassi ügyvédje Pécsi Lukács. A jelentős katolikus íróval való kapcsolatra eddig nem figyelt fel a kutatás. Márpedig ez a Pécsi Lukács egészen bizonyosan az a Pécsi Lukács.

1589-ben lejárt Liptóútvár zálogba adásának ideje, a király Balassa János halálától (1577) számított 12 évig hagyta az örökösök kezén. Balassa Andrásnak a Balassi fivérek ellenében utoljára a pozsonyi országgyűlési törvényszék

ítélte meg (1589. október 27.), hogy iktattassék be Liptóútvár, Hibbe, Verbic, Plostin, Illanó, Dovalló és Vichodna helységekbe.

Ahol a történet kezdődik, látszólag éppen befejeződik egy hosszú előzményekre visszanyúló, több fordulót, perújítást megélt per, amely már minden jogi fórumot megjárt. Immár csak végre kell hajtani az egyértelmű ítéletet, birtokba kell helyezni

Balassa András Liptóútvárban. Ezt akadályozza meg Balassi Ferenc erőszakkal, nem tekintve jogot-ítéletet. Amikor pedig történetünk – ha nem is véget ér, de – a főszereplők halála miatt megszakad, éppen nagy esély van rá, hogy Útvár Balassi Ferenc kezén maradjon.

Összefoglalva, eme abszurditás állomásai:

1591-ben Mátyás főherceg leginkább a Balassa Andrásnak kedvező törvényes ítéletet szeretné megváltoztatni; a kamara egyelőre törvényességpárti, Balassa András oldalán áll, ám már ekkor felhívják a figyelmet Balassi Ferenc országszerte ismert katonai erényeire. Áprilistól kezdve az év végéig a hivatalosságok a törvénynek akár karhatalommal való érvényesítése mellett kardoskodnak, azonban akiknek ezt végre kellene hajtaniuk, gyakorlatilag megtagadják a parancsot, még hozzá a józan észre hivatkozva.

Nagyot tévednénk, ha ennek alapján azt gondolnánk, hogy a 16. század utolsó évtizedében Magyarországra valamiféle jogi-ügyviteli anarchia volt jellemző. Ellenkezőleg. Ekkor vezettek be olyan eljárásjogi újításokat, amelyek a perek gyorsabb lefolyását voltak hivatottak szolgálni, az ítéletek végrehajtásáról pedig szervezett, erős végrehajtó hatalom gondoskodott. De mindez mit sem ért az e szempontból abszolút kivételesnek tekinthető Balassi fivérek ellenében. Illésházy főispán és Pálffy főkapitány egyaránt pontosan tudta: ebben az esetben nem egyszerűen erőszak alkalmazásáról van szó, szabályos, hosszan tartó, emberéleteket követelő, tüzéséget is felvonultató háborút kellene vívni egy nagyon kemény és a hadviselésben nagyon tehetséges (ez főként Balassi Ferencre igaz) ellenféllel.

1592-ben győz a józan ész, a háború helyett az inskribált összeg letétele mellett döntenek. Még mindig Balassa András (illetve most már örökösei) a kedvezményezett, olyan feltétellel azonban, *amely a korábbi bírói döntést figyelmen kívül hagyja*. A Magyar Kamara egyetért Balassa András örököseivel, s látszólag a dolgok mennek a maguk útján: a következő év március 1-jére kitűzik a visszaváltást.

Ha megkésve is, három hónappal később, de lezajlik a visszaváltási komédia. Mátyás főherceg jó szándéka mellett bizonyos fokú naivságról is bizonyosságot tesz, amikor részletes, gondos instrukciót ír az átvételi bizottságnak. Most látszólag a Balassa András örökösei és a Balassa lányok nevében fellépő Paczoth András teszi lehetetlenné a visszaváltást, valójában azonban a forgatókönyv előre tudható volt: a Balassi fivérek akkor és csak akkor hajlandók (ha hajlandók) átadni a várat, ha a teljes inskripciót összeget felvehetik, ez minden fél számára világos kellett hogy legyen, akárcsak az, hogy sem Balassa András örökösei, sem a Balassa lányok nem fognak beleegyezni olyan megoldásba, ahol a Balassi fivérektől kell jogos követeléseik kielégítését várni.

A Pozsonyban tartott tanácskozás, amelyen a magyar főméltóságok vettek részt, *nagyon mást mond*, mint amit eddig a Magyar Kamara vagy az eperjesi oktavára összegyűlt tanács, holott az utóbbival részben azonos összetételű. A teljes inskripciót összeget Balassa János örököseinek, ebben a vonatkozásban, mivel a zálogszerződésben csak ők szerepelnek, Balassa János gyermekeinek kell átadni. Ez ellentétes Balassa János archaikus jogfelfogást követő végrendeletével. A többi fél, ha az összegből részesedni akar, keresse az igazát jogi úton.

Ehhez a nézethez csatlakozik a Magyar Kamara is. Innentől kezdve Balassi Ferenc pozíciói egyre erősebbek (és Bálintéi is, természetesen, aki lengyelországi vendégszereplése és az újabb botrány, az Ernő főhercegnek írt sértő levél után, infámiától megbélyegezve, okosan, igyekszik a háttérben maradni, s az egyébként is nála messze közkedveltebb öccsét tolni előtérbe).

Mi történt? Természetesen nem zárható ki, hogy a Balassi fivérek hathatós támogatóra leltek, alapvetően azonban a jogfelfogás változott.

A zavar tulajdonképpen Balassa János archaikus jogfelfogású végrendeletéből következett. Az ügy először a végrendelet kijelölte úton haladt, amelyhez a király is hozzájárult. Balassa Jánosnak joga volt úgy végrendelkezni, hogy a zálogbirtok fele oldalági rokonra szálljon, joga volt, de nem ez volt a szokásos. És a gyakorlatban a végrendelet és a kizárólag Balassa Jánost és gyerekeit zálogbirtokosként megjelölő zálogszerződés mindenképpen ellentétes volt egymással. A fenti ügyben a fordulat akkor következik be, amikor a perjog helyett, ahol nyilvánvaló volt a Balassa János végrendelete és a megnyert perek alapján Balassa Andrásnak és utódainak az igaza, egy másik, a zálogszerződésben foglaltakat előtérbe helyező jogfelfogás érvényesült. Balassa András és ügyvédei egy (nagyon is érthető) jogi hibát követtek el: elégségesnek vélték, hogy maga a király (illetve képviselője), továbbá a magyar bírói fórum elismerte a követelés jogosságát. Ám mindeközben elmulasztották (elégségesnek gondolva az előbbieket) magának a zálogszerződésnek az átíratását; voltaképpen új záloglevél kiadását kellett volna kérniük.

A pragmatikus jogfelfogás iskolapéldája Mátyás főhercegnek 1593. szeptember 22-én a királyhoz írt levele, amely Újvárt Balassi Ferenc kezén javasolta

hagyni. Vétkes hanyagságból, méghozzá Balassi Ferenc (és Bálint), a kedvezményezett hanyagságából jelentős birtoktestek hasítottak ki Újvárból, ezért – holott van jobb ajánlat! – Ferenc kezén kell hagyni a várat, hogy szerezze vissza az elvesztegetett területeket.

Bűnt jutalmaz. Ezt a javaslatot hagyja jóvá a király.

1593. január-február táján Balassi Bécsben járt, majd márciusban Körmöcbányán bukkant fel, hogy szokásos járandóságát felvegye. Egyrészt az újvári és a véglesi üggyel van elfoglalva, másrészt egy új (vagy régi?) szerelem kísérti: Batthyány Ferencnek írt levelében említi először a titokzatos, Fulviának nevezett hölgyet.

Rossz híre üldözi: 1593. július 24-én Pozsonyból ír levelet Joó János királyi személynök Pálffy Miklósnak. Ebben említi bizonyos nagyszombati apácák szökését: „[...] az kalastromból öt apáca szökött volt ki, négyet megfogtak, az ötödik elszaladott. Azt mondják, hogy Balassi Bálint uram dolga, mert az inasát is megfogták. Az kalastromot meggyújtották volt az elszökéskor, esméig megótották. Mast is mind ott az város környül lakik Bálint uram, és az várost igen fenyegeti, ha az inast neki ki nem adják, láttam és olvastam az levelet, kit az városnak írt volt. Nem jó, hogy meg nem szűnik az gonosztételtül már.”

Elég rejtélyes ügy. Az apácaszöktetés mindenképpen Joó fenti levelének megírása előtt történt, méghozzá jó pár nappal korábban, hiszen azóta az inas ügyében levél íródott stb., tehát valamikor július tizenvalahányadikán, esetleg még korábban. Az időpont elég közel van Balassinak Batthyány Ferenchez, Pozsonyból, július 1-jén írt leveléhez, ebben, többek közt, ez olvasható: „Értettem belőle az Nagyságod hozzám való jó akaraját s azt is, azmit az gyűrű felől írt Nagyságod. Én Nagyságodnak mint az jó akaratot s mind az gyűrűt megszolgalom, mint uramnak, de az gyűrű felől Nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék, mert jó őrizetben vagyon, ha Nagyságod kezében vagyon. Nagyságodnál én mindenkor megtalálom, valamikor kelletik. [...] Írja Nagyságod, hogy Nagyságod is níha-níha; mi es ide gyakorta, de tokítva.” Korábban, márciusban, pedig ezt írta Batthyáynak: „Nagyságod elemente után jutottak vala valami új versek elmémre, Poszedarszkynak adtam, Nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, azmint én gondolom. Ha Nagyságod az gyűrűt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaster leányának (ha értené ám) megímelyednék az gyomra belé miatta!”

Annyi kihámozható: sajátos csereüzletről, sajátos költői honoráriumról van szó. Balassi az úrfinak udvarlásra alkalmas verset ad, az pedig, nyilván Balassi nevében, gyűrűt küld Fulviának, akiről ezek szerint pontosan tudja, hogy kicsoda. Eltelt bő három hónap, s a gyűrűküldés még napirenden van: Batthyány egy előttünk ismeretlen levelében szabadkozik, hogy valamiért nem tudta eljuttatni Fulviához a gyűrűt, erre válaszul Balassi megnyugtatója, nem baj, a gyűrűnek a legjobb helye egyelőre Batthyáynál van. Mintha még valamilyen nehézségbe ütközne annak a bizonyos gyűrűnek az átadása.

Októberben öccsével együtt fölkereste Nagyváradon unokatestvérét, Bocskay Istvánt, aki ekkor már egy éve a vár főkapitánya volt. Az éppen ott tartózkodó Gyulaffi Lestár erről így ír: „[...] Ide jöttek vala mind az két Balassiak visitálni Bocskai uramat.” Csak tisztelgő rokonlátogatás volt, vagy esetleg más, politikai célja is lehetett? Az erdélyi csapatösszevonásokat ismerve, az utóbbi

a valószínűbb. Szamosközy feljegyzései szerint „Váradra kilencezer embert küldött volt ki Báthory Zsigmond 1593 esztendőbe in Octobri, lovagot, gyalogot innen Kolozsvárrúl. Ott is vagyon Váradon nyolcezer ember, Szilágyból és Magyarországból valók. Szilágyból is lesznek háromezeren.” Ez időben Wathay Ferenc is Bocskay vendége volt, ő – saját elmondása szerint – augusztustól októberig tartózkodott Váradon, Ferdinand Hardegg megbízásából. Bocskayval szintén rokonságban állt, hiszen Bocskay felesége, Hagymássy Kata és Wathay unokatestvérek. A majdani fogságában (1602–1606) költővé és önéletíróvá váló Wathay Ferenc jól ismerte Balassi verseit, mégpedig nemcsak vallásos, hanem szerelmi énekeit is. Igen tanulságos, hogy mivé lesz Balassi Wathay tollán, más szóval, hogy mennyire más a két költő poétikája. Az mindenesetre bizonyos, hogy Váradon személyesen is találkoztak, így Wathay akár magától a szerzőtől is beszerezhetette azt a nyolc verset, amely közvetlenül hatott írásaira.

Novemberben Balassi csatlakozott a Pálffy Miklós vezette sereghez, többek közt részt vett a nógrádi várharokban is. Ekkor kerültek vissza olyan ősi Balassi-birtokok, mint Kékkő és Divény.

Május 4. körül érkezett az esztergomi táborba. Pár nappal korábban Hatvannál, a törökök elleni harcban, súlyosan megsebesült Balassi Ferenc. Van olyan feltételezés, hogy Balassi mintegy a halált keresni indult Esztergom ostromába. *Nem hiszem.* Éppen ellenkezőleg: mint életében már annyiszor, új életet, új egzisztenciát igyekezett teremteni, s ehhez az ostrom, a seregben való kitűnés jó alkalomnak kínálkozott.

Balassi – Rimay szerint – megkomponálta a látványt.

Egy festett zászlóval érkezett, verfelyes fehér kamokából (kockás mintájú fehér damasztvászonból) készült, a ráfestett kép: „hárfájával Dávid király vagyon térdén telepedve, öszvefogott s felemelt két kezeivel írva.” Ebben az a furcsa, hogy festett zászlót főleg temetésre szoktak csináltatni. De nem ilyenfajta ábrázolással, a temetési zászlókra, legalábbis az egyik oldalra, mindig az elhunyt címerét festetik. A főúri síremlékek kiegészítő kellékeként a 16. század második felétől válik gyakorivá a templomok falára kifüggesztett címeres, feliratos halotti zászló és az epitáfiumcímer. A 16. században a törökellenes harcokban sokrétűen felhasznált katonai zászlók egészen mások voltak, fő funkciójuk az egyes alakulatok megkülönböztetése volt.

Ad abszurdum: Balassi elkészíttette halotti zászlóját, s az alatt vonult be a táborba? Nem. Amit csinált, a 16. századi Magyarországon még sokkal abszurdabb (inkább a költészet, mintsem a való). Balassi egyszerűen a költőfejedelem attribútumát lobogtatva száll hadba. Hallatlan becsvágygal és öntudattal. Dávid a bűnbe eső, a más feleségét elcsábító, még a gyilkosságtól sem visszariadó bűnöst példázza, aki azonban töretlen hitéért, szép istendicséreteiért végül is kegyelemben részesül. Nagy úr és nagy költő. Természetesen mindez nagyon ráillik Balassira, ám Dávid a humanista felfogás szerint más, ennél is több: ő az első lírai költő. Magyarországon pedig, Rimay véleménye alapján, Balassi Bálintot illeti e cím. Gyanúnk bizonyossággá válhat: minden valószínűség szerint Rimay fantáziája rajzolta meg a dávidos zászló alatt harcoló költőfejedelem képét.

Sikerült olyan ágyúállásokat kiépíteni, amelyek képesek voltak a vár falát megbontani. Május 18-án a Vízivárosnak a Budai kapu és a Hévízfürdő tornya közötti városfalán már nagy rés tátongott, Istvánffy szerint: „behatolásra alkal-

mas, 15 lépésnyi széles”. Ezen a résen át próbáltak az ostromlók május 19-én, 20-án, majd 22-én a várba behatolni, ám – mindkét fél részéről – nagyon jelentős vérveszteség után a törökök mindig kiverték a támadókat.

Egy válogatott német csapat kapott engedélyt a harcra, a dicsőségszerzés lehetőségére. Csak a legmagasabb rangú magyar parancsnokok, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc és Thurzó György, a leendő nádor, vehettek részt az akcióban. Balassinak nyilván minden összeköttetését fel kellett használnia, hogy bekerülhessen a németek közé. Vágyta nagyon a dicsőséget.

A 19-i ostrom alkalmával, áldozócsütörtökön sebesült meg.

Balassa Zsigmond jegyezte fel:

„Anno 1594 die 19. Maii minden két combját lötték által, és az barbélyok gondviséletlenségek miá holt meg 30. eius, és vitettem Újvárra. Azután nemso-kára, mintegy holnap múlva ölték meg az tatárok szegény Ferenc urat; temeték együtt mindkettőt Hibbén.

Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek az vízárnak, lötték meg Balassi Bálint uramot az ostromon. Minden két combján általment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak, és holt meg hertelen die 30. eiusdem. Interim Ferenc uram Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni, és azután az tatárok, hogy Husztra kijöttek vala, Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meglátni, hol légyen az tatár és mi készülettel, környülfogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, és ott ölték meg.”

Milyen részvétellel, rokoni szeretettel ír Balassa Zsigmond az elesett fivérekről! Kétségtelen, kettőjük halálával – ha meg nem oldódott is, de – fölöttébb leegyszerűsödött a Liptóújvár birtoklásáért folytatott harc.

A jezsuita évkönyv így írja le (az eredetiben latinul) a műtétet: „Amikor a borbély vasával sebéhez közelített, Vergiliusnak ezt az ismert verssorát mondta: Most van szükség bátorságra, Aeneas, most kell az erős szív!” Az idézetválasztás minden, csak nem esetleges. Ezzel Balassi (vagy inkább az a művelt jezsuita, aki e mondatot a szájába adta) a halálértelmezésnek ahhoz az irodalmi hagyományához csatlakozott, amelynek kezdetén Servius és Macrobius áll, amely Vergilius *Aeneis*-ét misztikus-jelképes értelemmel ruházta fel, s amely (nem kis mértékben Dante hatására) Vergilius reneszánsz (át)értelmezéséhez vezetett.

Balassi halálának napján Dobokay a haldokló e szavait jegyezte fel: „[...] az több szép mondási között imilyen arany sententiát kezde mondani: *Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra sequutus sum.* Krisztus (úgymond) megholt énérettem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az Te seregedben jártam.”

Rimay János arról tudósít, hogy Balassi halálos ágyán fordította le a Végtelen irgalmú... kezdetű zsoltárt, továbbá őt, Rimay Jánost kérte, „hogya az ő halálát verseivel ékesítse meg”.

Látható: mind a katolikus, mind a protestáns hagyomány megkomponált halált szánt a költőnek.

A német haditudósító, Gabelmann viszont nem a magyar irodalomtörténeti mitológiát alkotó és alakító barátok, értelmiségiek, hanem saját (és katona-

társai?) markáns véleményét tolmácsolta, amikor június 3-án így fogalmazott (az eredetiben latinul): „Meghaltak [...] Balassi Bálint, magyar, de istentelen.” Az „istentelen” a protestáns (evangélikus), a magyar hitvitákban is forgó Gabelmanntól nyilván a pápistává lett, életét a jezsuita Dobokay társaságában befejező Balassi jelzője.

Egy nappal Balassi halála után Petrino olasz hadmérnök levelet írt Astorre Leoncellinek, a bajor herceg kamarásának. Ebben elmondja, hogy a Víziváros ostromát a Szent Tamás-hegyről szemlélte. Kurtz kapitányról és Balassi Bálint-ról is ír: „[...] il Colonnello Curtio, che e poi morto, alcuni Capitani Tedeschi, il Balassi mio grande amico de grandi d' Ungheria [...]” Magyarul: „Curtio ezredes [Kurcz kapitány], aki aztán meghalt, néhány német kapitány, s az én nagyon jó barátom, Balassi Bálint, a magyar főnemesek közül való...” Ha érdekel minket, hogy Balassi kivel-kikkel tudott a kortárs olasz költészetéről eszmét cserélni, jusson eszünkbe ez a „mio grande amico de grandi d' Ungheria” fordulat.

Dobokay Sándor a költő hátrahagyott holmija között találta meg Edmund Campion *Decem rationes* (Tíz okok) című latin vitairatának magyar részfordítását, Balassi utolsó művét. Ez azután 1606-ban jelent meg nyomtatásban, az első hét ok Balassi, az utolsó három Dobokay fordításában. Az előszóban Dobokay részletesen leírta Balassi halálának körülményeit, a költőt jezsuita példaképpé, Krisztus katonájává avatva. A nyomtatás költségeit Forgách Zsigmond, nem más, mint az egykori szerelmi vetélytárs fedezte. Felesége, Losonczy Anna, Balassi Bálint „mennyei nagy szépsége” a kötet megjelenésekor már hat éve halott.

A Balassi fivérek egyúttal temették el Hibbén, valamikor augusztusban, szüleik, Balassa János és Sulyok Anna mellé. 1633-ban a hibbei templom leégett, síremlékeik ekkor pusztulhattak el.